

Qızılbaş Dövlətinin III Şahı II İsmayıl Mirzə 28 may 1537-ci ildə Ərdəbildə doğulmuşdu. Atası I Təhmasib, anası Sultanım Bəyim Moşulludur. Atasının sıracı üçüncü, həyatda qalan ikinci oğlu idi (ən böyük qardaşı Əliqulu Mirzə 1529-cu ildə vəfat etmişdi). 1547-ci ildə Şirvan bəylərbəyi təyin olunmuşdu. Lələsi Göycə Sultan Qacar idi.

şahzadə II İsmayıl günahlandırıldı. İsmayıl isə bu işdə Həbib bəyin qızının təqsirkar olduğunu söyləyirdi. İş yerində tədqiq etmək üçün Şah I Təhmasib bir dəstə qızılbaş əmirini qalaya göndərdi. Hüseynqulu Xəlifə Rumlu və Qum hakimi Vəli Xəlifə Şamlı şahzadənin tərəfini saxladılar. Buna baxmayaraq, ustacılıq tayfasının başçısı Piri Məhəmməd xan və Qaradağ hakimi Xəlifə Ənsar Həbib bəyin tərəfində durub onun ittihamlarını müdafiə etdilər. Onlar Qəzvinə qayıtdıqdan sonra şahın qarşısında bir-birinin üzünə hücum etdi-

lən. Mirzəni öldürdü. Taxt yolu İsmayıl Mirzə üçün açıldı.

Heydər Mirzə 1576-cı il iyunun 13-də öldürüldü. On doqquz il Qəhqəhə qalasında atası tərəfindən məhkum olunmuş İsmayıl Mirzənin çoxlu tərəfdarı var idi. Qısa bir müddətdə onun qoşununun miqdarı artaraq 30 min nəfərə çatmışdı. İsmayıl Mirzə ölkənin paytaxtı Qəzvin şəhərinə daxil oldu. İsmayıl Mirzənin taxta çıxması 1576-cı il avqustun 23-də oldu. II Şah İsmayıl atasından çox böyük bir xəzinə qalmışdı. Şah II İsmayıl amansız və müstəbid bir hökmdar olmuşdur. Onun belə bir mövqə tutması yalnız taxt-tacı itirmək qorxusu ilə bağlı olmayıb, eyni zamanda dövləti möhkəmləndirmək və ərazisini genişləndirmək planları ilə əlaqədar idi. II İsmayıl

bas Mirzə, Abutalıb Mirzə və Təhmasib Mirzə.

II Şah İsmayıl Səfəvi-Qızılbaş Dövlətində hakim ələvi təriqətinin təsirini azaltmaq məqsədi ilə bir sıra tədbirlər həyata keçirdi. Bununla II Şah İsmayıl ələvi və hənəfi əhali arasında qarşılıqlı barışdırıcı münasibət yaratmaq niyyətində idi. Çünki Səfəvi Dövləti ərazisində, xüsusilə Azərbaycan və Şirvan əhalisi arasında təriqət ixtilafları hiss olunacaq dərəcədə güvətlidi. II Şah İsmayıl bu haqda xüsusi fərman verərək, İraqa, Kirmana, Azərbaycana və digər vilayətlərə göndərmişdi. Bu şah Anadolu Ələ-

miş vaxtın əvəzini ödəmək üçün hakimiyyətdən istifadə edir, nəşlənməklə məşğul olurdu. Bir müddətdən sonra şah narazı qaldığı vəzir Mirzə Şükrulla İsfahani öz vəzifəsindən kənar etdi. Onun ye-

Qızılbaş Dövlətinin III Şahı II İsmayıl Mirzə.

1547-ci ildə Şirvan bəylərbəyi olarkən Şirvanşah şahzadəsi Bühran Əlinin hücumuna məruz qalmış, lakin bu hücumu dəf edə bilmişdi. 1554-cü ildə Ərzurumda İsgəndər Paşa ilə Qızılbaş ordusu arasında gedən döyüşlərdə Qızılbaşlara sərkərdəlik edir və qaladan qırağa gedən döyüşlərdə onun komandanlıq etdiyi qoşun Osmanlı İmperatorluq ordusunu məğlub edir. Əxlat və Ərciş qalalarını ələ keçirir. Ələ həmin il öz bibisi qızı Pəri Peykar xanım ilə evləndi. İsmayılın bu qələbəsi ona məğlubedilməz sərkərdə şöhrəti gətirdi. O, özünün cəsarətli, sürətli hərəmləri ilə rəqiblərini dəhşətə saldığı üçün onları "Dəli İsmayıl" adlandırmışdılar. 1555-1556-cı illərdə Herat, 1556-cı ildə isə Xorasan hakimi idi. Həmin il yenedən saraya çağırıldı. İsmayıl ilə həmrəy və yol yoldaşı olan Qızılbaşların bir qismi isə Təhmasib şahın göstərişi ilə öldürülür və ya həbs olunurdu. İsmayıl özü də Qəhqəhə qalasında həbs olunur və on doqquz il yarım orada saxlanılır. Bu həbsin səbəbi hökmdarın qorxusu idi. I Şah Təhmasib oğlu II İsmayılın onu taxtdan kənar edib yerini tuta biləcəyindən də ciddi surətdə qorxurdu. Uzun müddətli həbs dövrü İsmayılın həyatına böyük təsir göstərir. O, bütün bu illəri sultanatdan uzaq qalmaqla yanaşı, tiryək və narkotik maddələr qəbul etməyə də adət edir. Bu hadisələrdə əsasən vəzir Məsum bəy Səfəvinin əli vardır.

II İsmayıl 19 il, 6 ay və 21 gün həbsdə əziyyət çəkmişdi. O, iyirmi dörd yaşında, qüvvə və bacarığının yüksəlişi çağında Qəhqəhə qalasının astanasından içəri adlayaraq, oradan mənəvi və fiziki cəhətdən sarsılmış halda, yalnız qırx üç yaşında çıxıb gəlmişdi. Bu zindan İsmayılın qəlbində sağalmaz iz buraxmış və onun gələcək qısamüddətli hakimiyyəti zamanı törətdiyi qeyri-insani qəddarlıqlarda ifadəsini tapmışdı.

İsmayıl Qəhqəhə qalasında olduğu zaman baş vermiş hadisə I Təhmasibin ölümü saraydakı həyəcanları və əyanlar arasında kiçik parçalanmanı əvvəlcədən müəyyən etmişdi.

1572-ci ildə Qəhqəhə qalısından qızıl və gümüş külçələr yoxa çıxmışdı. Qala rəisi Həbib bəy Ustacılı külçələrini yoxa çıxmasında

lər. Ələ həmin gündən qızılbaş tayfaları arasında düşmənçilik başlandı.

1576-cı ildə Qızılbaş Dövləti Şahı I Təhmasib (1524-1576) öldürdükən sonra Səfəvi sarayında iki müxtəlif qrup meydana gəldi. Ustacılıq və Qacar tayfalarının daxil olduğu birinci qrup Şah I Təhmasibin övladlarından Heydər Mirzəni şah elan etdi. Səfəvi sarayının elit qorçu ordusu bu qrupun tərəfdarı idi.

Rumlu, Əfşar, Təkəli, Türkman, Varsaq, Qarabağlı, Ağqoyunlu, Qaraqoyunlu tayfalarının daxil olduğu ikinci qrup Şah I Təhmasibin başqa bir oğlu İsmayıl Mirzəni taxta çıxarmaq istəyirdi. I Şah Təhmasibin qızı Pəri xanım da qardaşı İsmayıl Mirzənin hakimiyyət başına keçməsinə çalışırdı.

İsmayıl Mirzə də Qəhqəhə qalasında həbsdə olduğu üçün 14 may 1576-cı ildə şahzadə Heydər Mirzə hakimiyyəti ələ keçirdi. Təhlükəli vəziyyəti gören Pəri xanım Heydərə bəyət etdi və ayağından öpdü. Heydər Mirzə ona inandığı üçün qardaşı Süleyman Mirzə və bacısı Pəri xanımın dayısı Şamxal Sultana saraydan gəlməsinə icazə verdi. Fürsətdən istifadə edən Pəri xanım dayısına sarayın açarını verdi. Şamxal Sultan çərçələrdən ibarət 300 nəfərlik şəxsi heyəti ilə Heydər

"İsgəndər Zülqərnəyn və Əmir Teymur kimi dünyanı fəth etmək istəyirdi". II Şah İsmayıl vəziri Mirzə Əşrəf ona məsləhət görmüşdü ki, taxt-tacı itirmək qorxusunu aradan qaldırmaq üçün şah ailəsinin üzvlərini (qohumlarını) məhv etməlidir. II İsmayıl bu səhəmə misli götürməmiş qəddarlıq göstərməsi, özünə rəqib hesab etdiyi bütün şəxsləri öldürmüşdü. Onun məhv etdiyi şəxslər içərisində dövrünün gözəl xəttati və şairi (Cəhi təkəllüsü ilə şərtər yazırdı) şahzadə İbrahim Mirzə də var idi.

İltişaşlardan istifadə edən İsmayıl paytaxtda olan şahzadələrə divan tutmağı öz adamlarına tapşırırdı. Məhəmməd Hüseyn Mirzə, şahzadə Mahmud və onun bir oğlu Həsən Məhəmməd Bəkir, şahzadələr İmamqulu və Əhməd, həmçinin İbrahim Mirzə öldürüldü.

Sonra II İsmayıl əmisi, bibisi, dayısı, xalası oğlanlarını və onların əyalətlərdəki kişi nəslini qırmağa başladı. Belə ki, Sistaşa onun əmri ilə Bəhrəm Mirzənin oğlu Badi Əzzaman Mirzə öz oğlu Bəhrəm ilə birlikdə qətlə yetirildi. Gəncədə yaşayan Soltan Mirzə isə qorut edildi. Beləliklə, qətlər müvəqqəti olaraq dayandırıldı. Yalnız onun qardaşı Məhəmməd Mirzənin (bir anadan olmuşdular) oğlanları toxunulmaz qaldılar. Soltan Həsən Mirzə, Həməz Mirzə, Ab-

villerini və Osmanlı dövlətinə təbə bəzi əyalət bəylərini öz tərəfinə çəkməyə nail oldu. Ələvi ruhanilərinin müqavimətinə baxmayaraq II İsmayıl küçələrdə və şəhər meydanlarında Əbubəkirin, Əmərin və Osmanın ləhnənləməsi mərasimlərini qadağan etdi. O, Mirzə Məhəmməd Şərifi, mövlana Mirzəcan Şirazi və Mir Məhdum Lələ kimi Hənəfi ruhanilərinin nümayəndələrinə mərhəmətlər yağdırdı.

Tacqoyma günlərində öz işlərinin ayırd olunmasını tələb edən xalq kütlələri şahın sarayına gəlirdilər. Onlar arasında "türklər, taciklər, hərbçilər və rəiyyət" var idi. İsmayıl kəndlilərin və şəhərlərin qəzəbinin partlayışına yol verməmək üçün xalqın verqilər haqqında və inzibati işlərinə dair şikayətlərinə baxmaq işini dayısı oğlu İbrahim Mirzəyə həvalə etdi. Məhəmməd xan Toxmaq Ustacılıq Mirzə Əli Qacar və Şükrulla Şükrulla onunla birgə ədalət divanına iclas etməli idilər. Onların "ən ali divanının" imzası və möhürü ilə imzalanan sənədlər qüvvədə olan qanun hüquqlarına malik idi.

İsmayılın hakimiyyətinin bir iki ayı ərzində bütün mülki və dövlət işləri ədalət divanında həll edilirdi. Lakin şahın özünün həll etməli olduğu vilayət hakimlərinin təyin olunması kimi daha mühüm işlər təxirə salınırdı. II İsmayıl itiril-

rine Mirzə Salman təyin olundu. O, dövlət işlərinin həllində böyük müstəqilliyə malik olduğu halda İsmayıl idarəçilik işlərinə qarşınmırdı. Mirzə Salman İsmayıldan dövlət işlərinə kənar adamların müdaxiləsinə yol verməmək və qızılbaş əmirlərin qarşısında təslim olmamaq barədə göstəriş almışdı.

II Şah İsmayıl dövründə saray vəzifələrinin və vilayət hakimlərinin heyətində bəzi dəyişikliklər həyata keçirildi. Bütün saray vəzifələri və vilayət hakimləri əvvəlki kimi Azərbaycan Türklərindən qızılbaş əyanlarının nümayəndələrindən təşkil edilirdi. Taciklərin rolu yalnız mülki işlərlə məhdudlaşmışdı. Qarabağın əmir əl-ümərası və Gəncə hakimi Yusif Xəlifə Ziyad oğlu Qacar tayfasından olan Peykar Soltan tərəfindən öldürülmüşdü. Bu vəzifəyə II Şah İsmayıl tərəfindən 1577-ci ildə qorçu İmamqulu xan Qacar təyin edildi. Qarabağa və Gəncəyə göndərildi. Kerman hakimi Allahqulu bəy Əfşar şahın şəxsi ordusunun qorçularının başçısı (qorçubaşı) vəzifəsinə irəli çəkildi. Mahmud Soltan Əfşar Kerman hakimi təyin edildi. Şiraz vilayətinə hakim təyin edilən Vəli xan Qalxançığı "Zülqəder az sonra II İsmayılın təzəcə dünyaya gəlməsi oğlu Şahsoçanın tərbiiyəçisi oldu.

Şahın bacısı Pəri xanım və əyanların iştirakı ilə II Şah İsmayıl sui-qəsd təşkil olundu. II Şah İsmayıl 1577-ci il noyabrın 27-də Qəzvinə öldürüldü. 28 may 1537-ci ildə Qəzvin şəhərində doğulan şah 40 yaşında öldürüldü. Bundan sonra qətlə iştirak edən əyanların qəranı ilə müvəqqəti olaraq ölkənin idarə işlərini qətlin təşkilatçısı Pəri xanımın həvalə etdilər.

II Şah İsmayılın öldürülməsi ilə Qızılbaş Dövləti (1501-1736) böyük sarsıntı keçirdi. Bu güclü ordu komandanı sərkərdə olan şahın qısa müddətli hökmdarlığı sona çatdı. Ölkənin bürüyən iç çekişmələri milli birliyin pozulmasına səbəb oldu. Gələcəkdə taciklərin dövlət işlərində çalışması üçün yolu açdı.

Elşən Mirişli
Gəncə şəhəri, tarixçi